

Давня археологія України

УДК 903'1«-3»

Тарас Ткачук,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу археології
Національного заповідника «Давній Галич»

МІГРАЦІЇ ІЗ ЗАХОДУ НА СХІД, КУЛЬТУРА ТРИПЛІЛЯ-КУКУТЕНЬ НА ЕТАПІ В ІІ

У статті досліджуються міграції населення трипільської культури на етапі В ІІ (кінець V – початок IV тис. до н. е.). У них брали участь носії раковецької і шипинецької локальних груп Середнього Подністров'я і Попруття. На основі дослідження еволюції форм і орнаменталізації столової кераміки аргументовано чотири хвилі міграцій у Буго-Дніпровське межиріччя і Середнє Побужжя.

Ключові слова: культура Трипільля-Кукутень, міграції, кераміка, орнаменталізація.

Вступ. Вперше носії трипільської культури прийшли на територію Побужжя на ранньому етапі її розвитку, вони принесли із собою традицію заглибленої орнаменталізації столового посуду. В. Г. Збенович вважав, що міграція населення на етапі Трипільля А відбулася з Подністров'я. Вона могла бути викликаною відносним перенаселенням цього регіону. Це могло стати причиною відтоку населення у східному напрямку, на південне Побужжя. Відбулося, на думку дослідника, спорядичне проникнення ранньотрипільського населення у межиріччя Бугу і Дніпра (Збенович 1989, с. 182-184).

Трипільські пам'ятки етапу В І Буго-Дніпровського межиріччя О. В. Цвек поділила на три локальні варіанти. На їх столовому посуді домінувала заглиблена орнаменталізація (Цвек 2006, с. 59, 61-62). Знахідки мальованого посуду на цих поселеннях свідчать про контакти з населенням Подністров'я і Попруття (Цыбесков 1978, с. 222-224).

На етапі В І – В ІІ в керамічних комплексах пам'яток буго-дніпровського варіанту продовжувала домінувати заглиблена орнаменталізація. У цей час прослідковується друга велика міграція на Побужжя. На Середньому Побужжі з'явилося поселення Кліщів. Серед його столової кераміки разом із заглибленою орнаменталізацією є відносно велика кількість мальованої (Виноградова 1983, с. 66; Заец, Рыжов 1992, с. 156). Вважається, що вона є результатом міграції трипільського населення заліщицького варіанту (групи) з Верхнього Подністров'я і солонченського варіанту (групи) із Середнього Подністров'я у середовище, населення якого дотримувалося місцевих традицій орнаменталізації посуду (Заяц, Рыжов 1992, с. 164).

На етапі В ІІ трипільської культури прослідковується третя велика міграція на Побужжя із заходу. На берегах лівих допливів Південного Бугу виникла володимирівська група. Столова кераміка її поселень була переважно мальована чорною фарбою (з відтінками). На думку С. М. Рижова, поселення володимирівської групи датуються першою половиною етапу В ІІ і поділяються на три фази розвитку (Рыжов 2015, с. 162).

Основою формування володимирівської групи, за С. М. Рижовим, були носії раковецької групи із Середнього Подністров'я на початку етапу В ІІ (Рыжов 2007, с. 135).

На Середньому Побужжі сформувалася середньобужська (ворошилівська) група (Гусев 1995, с. 106-117, 238). Велику роль у її формуванні відгравало населення, яке мігрувало з Верхнього Подністров'я (Гусев 1995, с. 238).

Як вважає С. М. Рижов, ворошилівська група сформувалася в результаті міграції населення раковецької групи в середині етапу В ІІ (Рыжов 2007, с. 135).

У дослідженні питань міграції на етапі В II розвитку трипільської культури розглянемо існуючі гіпотези про розвиток цієї культури на Подністрів'ї і Попрутті.

В. Я. Сорокін, розглядаючи хронологію середнього Трипільля Молдови, виділив пам'ятки раковецького і мерешовського типу. До раковецького типу він відніс поселення Раковець, Хрустову, Михайлівку IV, Чорну, Флорешти V. До мерешовського типу – Мерешовку Четецує (третій шар), Незвисько (верхній шар), Бринзени VIII (Сорокин 1990, с. 97-98).

Пізніше С. М. Рижов об'єднав пам'ятки раковецького і мерешовського типу в одну локальну раковецьку групу. Раковецькі пам'ятки належали до ранньої фази, а мерешовські – до пізньої. Вони розвивалися в рамках етапу В II (Рижов 2003, с. 29).

Методика. Дослідження еволюції столової кераміки показало, що розпис посуду червоною і чорною фарбами і наявність посуду, орнаментованого заглибленими лініями, є хронологічними показниками. До хронологічних показників також належать форми і розпис такого масового керамічного матеріалу, як миски. Їх виробництво розвивалося від переважно зрізано-сферичних форм розмальованих з двох сторін на ранніх ступенях розвитку раковецької групи, до переважно зрізано-конічних форм мисок тільки з розписами в середині – на пізніх ступенях розвитку. Хронологічними показниками є також форми грушоподібного посуду. Ранні грушоподібні посудини мали високі розмальовані зовні шийки. На тулубах деяких грушоподібних посудин були невеликі ручки. Пізніші грушоподібні посудини мали короткі шийки без розписів. На тулубах не робили ручок. Такі елементи орнаментування, як біле окантування чорних схем, великі хрестоподібні фігури, утворені лінзоподібними овалами, також належать до хронологічних і територіальних показників.

Дискусія. Нові дослідження керамічних колекцій з трипільських поселень етапу В II прутодністровського межиріччя дозволили запропонувати більш детальну схему їх розвитку (Ткачук 2020, с. 415-455). Поселення першого ступеня раковецької фази розташовані у південній частині Середнього Подністрів'я. До неї належать відносно добре опубліковані поселення Флорешть V і Раковець. За підрахунками Т. Д. Тодорової, столова мальована кераміка з розкопу I поселення Флорешть V становила 92%, а столова кераміка із заглибленою орнаментуванням – 4 %. З розкопу II столова мальована кераміка становила 95,5 %, а столова кераміка із заглибленою орнаментуванням – 2% (Тодорова 1992, с. 65). Столовий посуд з Флорешть V орнаментували чорною фарбою. Багато столового посуду розмальовували червоною і чорною фарбами (Тодорова 1992, с. 66). Миски поселення Флорешть V мають зрізано-сферичні форми і розмальовані з двох сторін.

До другого ступеня раковецької фази належить поселення Раковець. Його матеріали, на жаль, майже не опубліковані. У статті Т. А. Попової згадано про одну покрішку, розмальовану червоною і чорною фарбами. Наведено також столову кераміку, розмальовану чорною фарбою, і невелику кількість столового посуду із заглибленою орнаментуванням. Миски, подані у статті, мають зрізано-сферичну форму і розмальовані з двох боків (Попова 1989, с. 143, рис. 2, 3, 5).

У цей час з південної частини правобережжя Дністра відбулася міграція носіїв раковецьких традицій на захід і схід. До другого ступеня раковецької фази належать поселення Немирівське і Станіславка розташовані в басейні р. Кодими і Міоркань на Попрутті. Столовий посуд з Немирівського розмальований чорною фарбою. Досить велика кількість столового посуду орнаментована заглибленими лініями (Відейко, 2010, С. 12-13). У малій кількості зберігається поліхромія. Серед мальованого посуду знаходиться грушоподібна посудина, розмальована червоною і чорною фарбами. Червону фарбу використовували і для зображення невеликих кіл в «очах» схеми «лицьовий мотив».

Мальований посуд зі Станіславки розмальовано чорною фарбою. Невелика кількість столового посуду орнаментована заглибленими лініями.

Відомі поселення першого ступеня мерешовської фази знаходяться на північний захід від поселень раковецької фази. З поселення цього ступеня Мошанець (ур. Джия) походить відносно велика кількість столової кераміки, що дозволяє побачити її відмінності від попередньої фази.

Столова кераміка цього поселення вже не має розписів червоною і чорною фарбами. Їх роблять чорною фарбою та її відтінками. Орнаментальні схеми ще мають риси, властиві для орнаментування столового посуду другого ступеня раковецької фази. Миски зберігають сферо-конічні форми і розписи з обох сторін. На кубках зображені архаїчні тангентні схеми з видовженими овалами між ними (Ткачук, Шевчук 2007, с. 21-22, рис. 3-8).

До другого ступеня мерешовської фази належить більшість відомих поселень етапу В II дністровсько-прутського межиріччя. На жаль, розкопані пам'ятки цього часу не опубліковані. Біль-

ність керамічного матеріалу походить з археологічних розвідок. Тому можна зробити тільки попередні спостереження за еволюцією кераміки у цей час.

Столовий посуд розмальовували чорною фарбою. Зрізано-конічних мисок ставало більше. Вони поступово втрачали зовнішні розписи (рис. 1). На деяких поселеннях невелику кількість столового посуду ще орнаментували заглибленими лініями.

У північній частині Середнього Подністрів'я в цей час формуються пам'ятки, які стали основою першої фази шипинецької групи. У розписах столової кераміки цих поселень використовували біле окантування чорних схем розписів. Можливо, такий спосіб орнаментування посуду міг з'явитися під впливом традицій попереднього етапу В I – В II. Він поступово розповсюджувався на мальованій кераміці другого ступеня розвитку мерешовської фази.

До типового посуду шипинецької групи цього періоду належали кратери, розмальовані ззовні метопами з хрестоподібними фігурами у середині. Вони були утворені чорними лінзоподібними овалами. Такі кратери відносно часто знаходять серед мерешовської кераміки (рис. 3. 1, 3).

Окантування чорних орнаментальних схем білими лініями у малій кількості (два екземпляри) спостерігається на столовому посуді з Більча Золотого Парк III (рис. 1. 1-10). Столовий посуд цієї пам'ятки має архаїчні риси. До них належать розписи зрізано-сферичних і зрізано-конічних мисок ззовні, розписи високих вінець грушоподібних посудин, розпис округлотилої посудини (Ткачук 2013, р. 29 – 31, 117 – 120).

У керамічному комплексі з Більча Золотого Парк III переважають зрізано-конічні миски. Їх кількість складає 84 екземпляри. Зрізано-сферичних мисок тільки 39 екземплярів. З двох сторін розмальовано 36 зрізано-конічних і 19 зрізано-сферичних мисок.

Можливо, архаїзми можна пояснити віддаленим розміщенням цього поселення на північному сході від основного масиву пам'яток другого ступеня мерешовської фази.

Невелику кількість столового посуду з білим окантуванням чорних схем розпису знайдено на поселеннях Середнього Подністрів'я Студениця (ур. Ланок) (Рижов 2003, с. 30) і Буша (Косаківський, Рудь 2009, с. 33). На столовій грушоподібній посудині з ручками на тулубі зі Студениці зображені великі спіралі. Спіралі і сама форма цієї посудини досить архаїчні. Подібними спіралями часто орнаментували столовий посуд заліщицької групи.

Біле окантування чорних орнаментальних схем на столовому посуді опубліковане з поселення Костешть, розташованого на р. Бахлуець, лівій притоці р. Бахлуй, правій притоки Прута (рис. 1. 15). З цього поселення опубліковано фрагмент посудини з намальованим горизонтальним рядом малих трикутників (Boghian and all. 2014, р. 289, pl. XCI, 4). Це важливий елемент орнаментування для розуміння часу початку міграцій носіїв мерешовських орнаментальних традицій на схід.

Столовий посуд третього ступеня мерешовської фази має значну кількість чорної орнаментування з білим окантуванням (рис. 3. 9-14). Найбільш досліджена кераміка з поселення Тимків на Ушиці (Ткачук, Яковишина, Лисюк 2018, с. 240-246). Більша частина (53, 8 %) столової кераміки цього поселення мала біле окантування чорних орнаментальних схем. Миски набувають переважно зрізано-конічної форми. Більшість з них орнаментована тільки в середині.

У північній частині Середнього Подністрів'я в час існування третього ступеня мерешовської фази сформувалася перша фаза шипинецької групи. До неї належали Незвисько III, Збручанське, Суходіл, Голосків. Саме в орнаментуванні столового посуду цих поселень найчастіше зустрічається біле окантування чорних розписів (рис. 3. 1-8).

Наприклад, серед значної кількості орнаментованої столової кераміки з Незвиська III біле окантування має 9,1 % посудин (Ткачук 2019, с. 28). На столовому посуді із Збручанського (Сохацький 2006, с. 3-7) біле окантування чорних орнаментальних схем складає 50,7 %.

У цей у час у керамічних комплексах переважають зрізано-конічні миски. Наприклад, з 92 мальованих мисок із Незвиська III 78 мають зрізано- конічну форму і тільки 14 – зрізано-сферичну. Зменшується кількість мисок із зовнішнім розписом. Серед посуду з Незвиська III виявлено тільки 14 зрізано-конічних і дві зрізано-сферичні миски із зовнішнім розписом.

Третій ступінь мерешовської фази раковецької групи і перша фаза шипинецької групи припадає на завершення етапу В II. Можливо, в цей час відбувся відтік частини населення із верхньої частини Середнього Подністрів'я в нижню його частину. Про це свідчить поява таких елементів шипинецької орнаментики в мерешовському середовищі, як біле окантування орнаментики і білі або чорні вертикальні стрічки, що зображені поверх орнаментування кубків з поселення Тимків (рис. 3. 9, 10).

Розглянувши фази і ступені розвитку культури Трипілля-Кукутень у Пруто-Дністровському межиріччі на етапі В II, спробуємо визначити час і місце відтоку частини населення з цієї території у Буго-Дніпровське межиріччя і Середнє Побужжя.

Одразу відзначимо, що більшість матеріалів з поселень вказаних регіонів етапу В II опублікована недостатньо, тому висновки мають попередній вигляд.

До одного з найперших поселень мігрантів із Подністров'я у Буго-Дніпровському межиріччі належить поселення Владиславчик, розташоване у верхів'ї р. Свинарки, правої притоки р. Синюхи. Столова кераміка з цього поселення має архаїчні риси (рис. 2. 1, 2). До них належать грушоподібні посудини з малими ручками, вертикальними отворами на тулубах і розписами високих циліндричних вінець (Овчинников 2012, с. 122, рис. 2. 1, 5). Посуд з чорною орнаментациєю і білим окантуванням відсутній. За даними Е. В. Овчинникова, серед столового посуду виявлено 13, 3% кераміки із заглибленою орнаментациєю (Овчинников 2012, с. 119). Її наявність пов'язують із місцевими традиціями виготовлення кераміки, це є свідченням контактів прийшлого і місцевого населення.

Архаїчні форми столового посуду та елементи його орнаментациї дозволяють припустити, що носії традицій такого керамічного виробництва прийшли у верхів'я Свинарки у час існування першого ступеня мерешовської фази раковецької групи на Середньому Подністров'ї.

Про невелику кількість столового посуду, орнаментованого чорним розписом з білим окантуванням, згадується у публікації поселення Тростянчик на Південному Бузі (Rud et al. 2019, р. 22). Столовий посуд цього поселення також має архаїчні риси. Його зрізано-сферичні миски часто розмальовані з двох сторін. Високі вінця грушоподібного посуду також орнаментовані. Деякі столові посудини мають заглиблену орнаментацию (Rud et al. 2019, р. 23-24).

Можливо, ще одна міграція із Середнього Подністров'я у межиріччя Південного Бугу і Дніпра відбулася у часі існування другого ступеня мерешовської фази раковецької групи. Невелика кількість опублікованої столової кераміки з Федорівки й Андріївки, поселень, розташованих на лівобережжі р. Синюхи, має аналогії серед кераміки з дністровських поселень. Немає згадок про біле окантування мальованої орнаментациї столового посуду. Також присутня столова кераміка із заглибленою орнаментациєю (Рыжов, 2015, с. 162, 156-157).

За невеликою кількістю опублікованого матеріалу можна зробити попередні висновки про приналежність до цього часу поселень Гарбузин і Гордашівка.

Поселення Гарбузин розташовувалась на р. Рось, правому допливі Дніпра. Форми столового посуду та його орнаментация аналогічні кераміці з дністровських поселень другого ступеня мерешовської фази раковецької групи. Столовий посуд із заглибленою орнаментациєю складає 11-12 % (Цвек 2006, с. 28).

Гордашівка розташована на р. Гірський Тікич, лівій притоці р. Синюхи. Невелика кількість столової кераміки, відома з цього поселення, за формами й орнаментациєю подібна до кераміки дністровських поселень другого ступеня мерешовської фази раковецької групи. Серед столової кераміки є досить значна кількість посуду із заглибленою орнаментациєю.

Ще одна хвиля міграції носіїв раковецьких керамічних традицій у Буго-Дніпровське межиріччя (Рыжов 2015, с. 163) відбулася наприкінці існування другого ступеня мерешовської фази раковецької групи. Результатом цього стало виникнення поселення Володимирівка на р. Синюха (рис. 2. 3-9) і початку першої фази володимирівської групи.

Серед відомого нам столового посуду з Володимирівки є один фрагмент з білим окантуванням чорної орнаментальної схеми. Розпис моделі житла також має біле окантування чорного орнаменту (Пассек 1941, с. 34).

Серед мисок переважають зрізано-конічні форми (22 екземпляри). Кількість зрізано-сферичних мисок менша (16 екземплярів). Вони розмальовані зсередини. Тільки одна зрізано-конічна і одна зрізано-сферична миски розмальовані з двох сторін.

Серед кераміки з Володимирівки трапляється посуд із заглибленою орнаментациєю. У кожній споруді цього поселення знаходиться від однієї до чотирьох таких посудин.

До цього ж часу належить поселення Валява, розташоване на правобережжі р. Синюхи. Орнаментация його столової кераміки має аналогії серед посуду з Володимирівки. Також є посуд із заглибленою орнаментациєю (Овчинников 2014, с. 134, 273-276).

Мальована орнаментика столового посуду Володимирівки має багато аналогій серед столового посуду пам'яток Середнього Подністров'я і Попруття. Але важливими для відносного дату-

вання міграційних процесів етапу В II, є вертикальні або горизонтальні ряди малих трикутників (рис. 2.4). Здається, такі елементи вперше малювали на столовій кераміці Середнього Попруття (Костешть).

Все це вказує на те, що ця міграція відбулася за участю частини населення Середнього Подністрів'я і Середнього Попруття наприкінці другого ступеня мерешовської фази раковецької групи.

Дуже наближена до посуду Володимирівки столова кераміка поселення Піщане. Поряд з іншими схемами зображені великі спіралі на грушоподібному посуді, великі хрестоподібні фігури, утворені великими овалами, ряди малих трикутників (рис. 2.11-14). Чорний орнамент однієї посудини окантований білими лініями. Про посуд, орнаментований заглибленими лініями, інформації немає. Поселення Піщане належить до першої фази небелівської групи (Рижов 2007, с. 136).

На третьому ступені розвитку мерешовської фази раковецької групи відбулась міграція на Середнє Побужжя. Тут виникли поселення Сосни, Селище, Ворошилівка (Гусев 1995, с. 106-123). Переважна більшість орнаментальних схем столового посуду цих поселень аналогічна мерешовським. Але біле окантування цих орнаментів, вживане на досить значній кількості посуду, вказує на впливи традицій пам'яток першої фази шипинецької групи (рис. 4.1-8). Вона розвивалася у північній частині Середнього Подністрів'я.

Наприклад, столовий посуд із чорною мальованою орнаментациєю і білим окантуванням у Ворошилівці складає 19,2 %. Крім цього, на кераміці Сосен і Ворошилівки є впливи орнаментики з цих поселень. Це хрестоподібні елементи з великих овалів або вертикальних овалів, розташованих на амфорах, кратерах і покришках.

Серед кераміки з Ворошилівки знаходиться 2,7% посудин із заглибленою орнаментациєю.

Переважає кількість мисок з Ворошилівки має зрізано-сферичну форму. Кількість таких мисок складає 32 екземпляри. Тільки 12 мисок мають зрізано-конічну форму. Мисок із зовнішнім розписом небагато. Він є тільки на 9-и зрізано-сферичних і одній зрізано-конічній мисці.

Пам'ятки з мальованим посудом на Середньому Побужжі і Буго-Дніпровському межиріччі стали основою для подальшого розвитку трипільської культури в цих регіонах. На їх основі наприкінці етапу В II вирости небелівська локальна група (Рижов 2007, с. 126-139) і канівська локальна група (Овчинников 2014, с. 177-186) у Буго-Дніпровському межиріччі. На Середньому Побужжі продовжувався розвиток середньобузької (ворошилівської) локальної групи (Гусев 1995, с. 146-153). Контакти між локальними групами Середнього Подністрів'я, Попруття, і Середнього Побужжя та Буго-Дніпровського межиріччя не припинялися і пізніше.

Абсолютна хронологія. Питання абсолютної хронології процесів міграцій із Середнього Подністрів'я і Попруття на Середнє Побужжя і Буго-Дніпровське межиріччя ще далекі від вирішення. Оpubліковано мало радіокарбонних дат поселень етапу В II цих регіонів. З поселення другого ступеня мерешовської фази раковецької групи лівобережжя Прута Бринзени VIII опублікована одна дата (Бурдо, Відейко 1998, с. 23). З поселення другого ступеня мерешовської фази раковецької групи лівобережжя Дністра Кам'янець-Подільський (ур. Татариски) – дві дати. Вони вказують на час 3950 – 3900 В.С. (Diachenko, Sobkowiak-Tabaka 2020, p. 154). З поселення Тростянчик другого ступеня мерешовської фази раковецької групи правобережжя Південного Бугу опубліковано три дати. Вони вказують на час 3970 – 3950 В.С. (Rud et al. 2019, p. 26). За цими датами, розвиток другого ступеня мерешовської фази відбувався наприкінці V – на початку IV тис. до н. е. Можливо, міграції із Середнього Попруття і Подністрів'я на схід були на початку IV тис. до н. е.

Висновки. Таким чином, на основі детального аналізу доступного керамічного матеріалу поселень етапу В II виявлено декілька міграцій із Середнього Подністрів'я і Попруття на Середнє Побужжя і Буго-Дніпровське межиріччя.

Перша міграція відбувалася на другому ступені раковецької фази раковецької групи з південної частини Правобережжя Дністра в басейн ріки Кодими

Друга міграція відбулася на другому ступені мерешовської фази раковецької групи з Середнього Подністрів'я на нижню частину Середнього Побужжя і Буго-Дніпровського межиріччя.

Третя міграція відбулася наприкінці другого ступеня мерешовської фази раковецької групи з Середнього Попруття і Середнього Подністрів'я на Буго-Дніпровське межиріччя.

Четверта міграція відбулася на третьому ступені мерешовської фази раковецької групи з Середнього Подністрів'я за участю населення першої фази шипинецької групи з північної його частини в Середнє Побужжя.

Отримані висновки потребують детальної перевірки. Для цього потрібне глибоке вивчення керамічних матеріалів із старих розкопок, нові дослідження пам'яток, отримання радіокарбонного датування.

ЛІТЕРАТУРА

- Бурдо, Н. Б., Відейко, М. Ю. 1998. Основи хронології Трипілля-Кукутені. *Археологія*, 2, с. 17-29.
- Виноградова, Н. М. 1983. *Племена Днестровско-Прутського междуречья в период расцвета трипольской культуры*. Кишинев: Штиинца, с. 105.
- Відейко, М. Ю. 2010. Матеріали з розкопок поселення трипільської культури біля с. Немирівське Балтського району Одеської області. *Археологія і давня історія України*, 3, с. 12-14.
- Гусев, С. О. 1995. *Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е.* Вінниця: Антекс-УЛТД.
- Заец, И. И., Рыжов, С. Н. 1992. *Поселение трипольской культуры на Южном Буге Клищев*. Киев: ИА НАНУ.
- Збеневич В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. Киев. Наукова думка. С. 221.
- Косаківський, В. А., Рудь, В. С. 2009. Археологічні дослідження 2007–2009 років. В: *Буша. Природа, археологія, історія, етнографія, фольклор*. Вінниця, с. 27-44.
- Овчинников, Е. В. 2012. Дослідження на трипільському поселенні Владиславчик. В: *Земледельцы и скотоводы Древней Европы*. Киев-Санкт-Петербург, с. 115-123.
- Овчинников, Е. В. 2014. Трипільська культура Канівського Подніпров'я. Київ: Видавець Олег Філок.
- Попова, Т. А. 1989. О роли населения Поднестровья в формировании трипольской культуры Буго-Днепровского междуречья. В: *Первобытная археология. Материалы и исследования*. Киев, с. 142-148.
- Пассек, Т. 1941. *Трипільська культура*. Київ.
- Рижов, С. 2003. Місце пам'яток раковецького варіанту у розвитку середнього етапу трипільської культури. В: *Галич в доісторії і середньовіччі*. Галич, с. 29-33.
- Рижов С. 2007. Вплив шипинецької локальної групи на формування пам'яток небелівської групи у Буго-Дніпровському межиріччі. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Т. ССІІІ. Львів, с. 127-139.
- Рыжов, С. 2015. Владимировская локально-хронологическая группа западнотрипольской культуры в Буго-Днепровском междуречье. В: *Культурный комплекс Кукутень-Трипілля та його сусіди*. Львів: Астролябія, с. 153-166.
- Сорокин, В. Я. 1990. К проблеме хронологии Среднего Триполья. В: *Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. I полевого семинара*. Киев, с. 94-101.
- Сохацький, М. 2006. Дослідження поселення Збручанське на Борщівщині. *Літопис Борщівщини*, 11, с. 3-7.
- Тодорова Т. Д. Результаты исследований на поселении Флорешты V. В: *Археологические исследования в Молдове в 1986 г.* Кишинев: Штиинца, 1992. с. 58-72.
- Ткачук, Т., Шевчук, Б. 2007. Трипільське поселення Мошанець і деякі проблеми етапу В ІІ. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 10, с. 14-40.
- Ткачук, Т., Яковишина, Я., Лисюк, С. 2018. Багатошарова пам'ятка трипільської культури на Середньому Придністер'ї. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 22, с. 236-255.
- Ткачук, Т. 2019. Мальований посуд поселення Незвисько ІІІ етапу В ІІ трипільської культури. В: *Археологія і фортифікація України*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 24-30.
- Ткачук, Т. 2020. Верхня частина Середнього Подністров'я (між Незвиськом і Волошківим) на етапі В ІІ (кінець V – початок IV тис. до н. е.) трипільської культури. In: *A planitiebus usque ad montes. Studia archaeologica Andreae Pelisiak. Vitae anno sexagesimo quinto oblata*. Rzeszów, p. 415-455.
- Цвек, О. В. 2006. Поселення східнотрипільської культури (короткий нарис). Київ.
- Цыбесков, В. П. 1978. Древнейшая расписная керамика на Южном Буге. В: *Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 220-231.

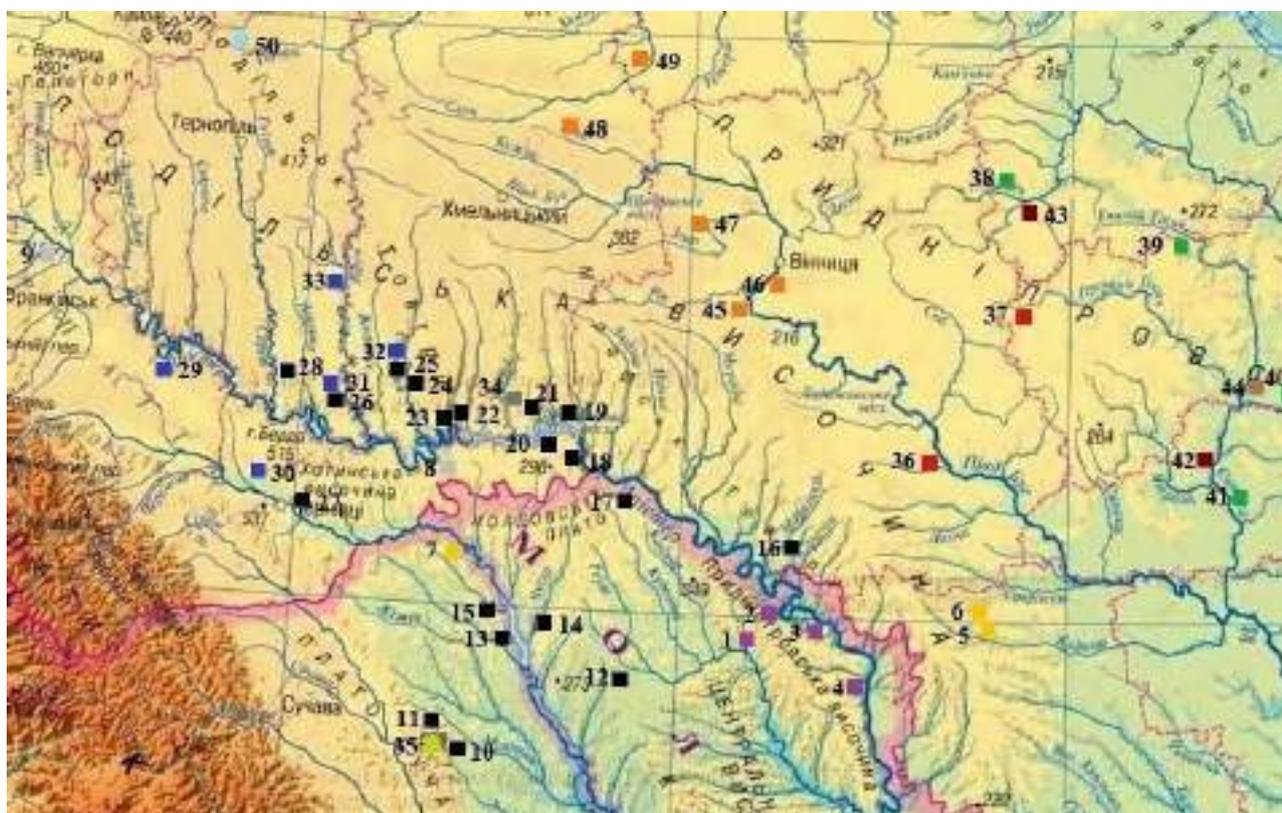
- Boghian, D., Enea, S. C., Ignatescu, S., Bejenaru, L., Stanc, S. M. 2014. Comunitățile cucuteniene din zona Târgului Frumos. In: *Cercetări interdisciplinare în siturile de la Costești și Giurgești*. Iași.
- Diachenko, A., Sobkowiak-Tabaka, I. 2020. Pottery kilns from the Tripolye settlement of Kamenets-Podolskiy, Tatarsky. The 2019 excavation campaign regarding the issue of the evolution of Tripolye pottery kilns. *Sprawozdania archeologiczne*, 72, p. 147-171.
- Rud. V., Zaitseva O., Hofmann R., Rauba-Bukowska A., Kosakivski V. 2019. Unique pottery kiln construction of massive clay objects from the Trostianchuk site of the Trypillia culture. *Sprawozdania archeologiczne*, 71, p. 11-39.
- Tkachuk, T. 2013. Painted ceramics. In: *Bilcze Złote. Materials of the Tripolye culture from the Werteba and Ogród sites*. Krakow, p. 29-44, 117-225.

Taras Tkachuk,
PhD, Head of the Archaeological Department
of the National Reserve "Ancient Halych"

MIGRATIONS FROM WEST TO EAST. CUCUTENI-TRYPILLIA CULTURE AT THE B II STAGE

The article examines the migrations of the population of the Trypillia culture during the B II stage (the end of the 5th - the beginning of the 4th millennium BC). Speakers of Racovaț and Shypyntsi local groups of Middle Dniester and Prut region took part in them. On the basis of the study of the evolution of the forms and ornamentation of table ceramics, four waves of migrations to the Bug-Dnieper interfluvium and the Middle Bug are argued.

Keywords: Trypillia-Cucuteni culture, migrations, ceramics, ornamentation.

Карта 1. Поширення трипільських пам'яток етапу ВІІ.

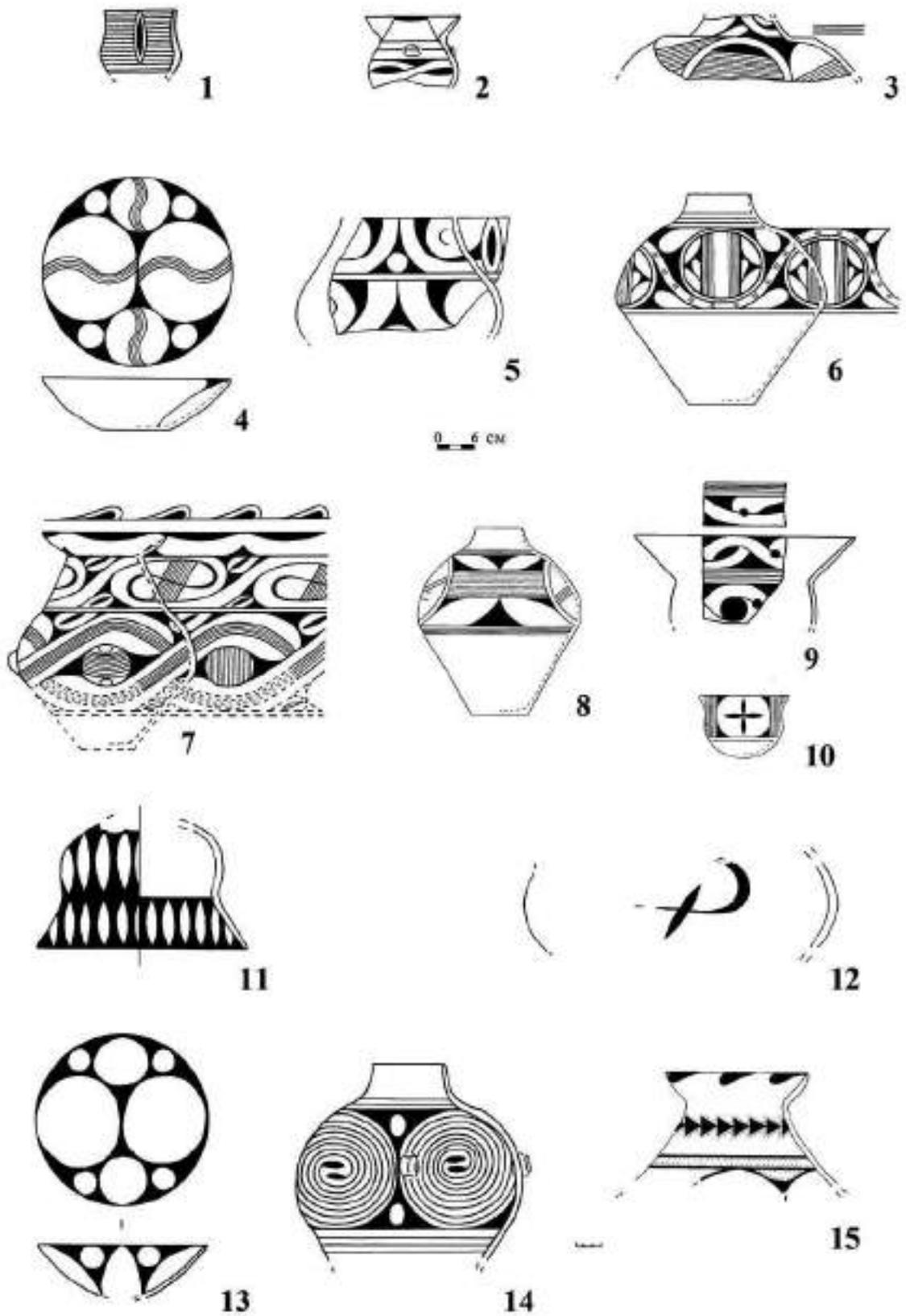

Рис. 1. Столовий посуд з Більче Золотого Парк III (1-10) (за Ткачук 2013), з Мерешовки-Четецує (11) (за Сорокин 1990), зі Студениці (13-14), з Костешть (15) (за Voghian et al. 2014).

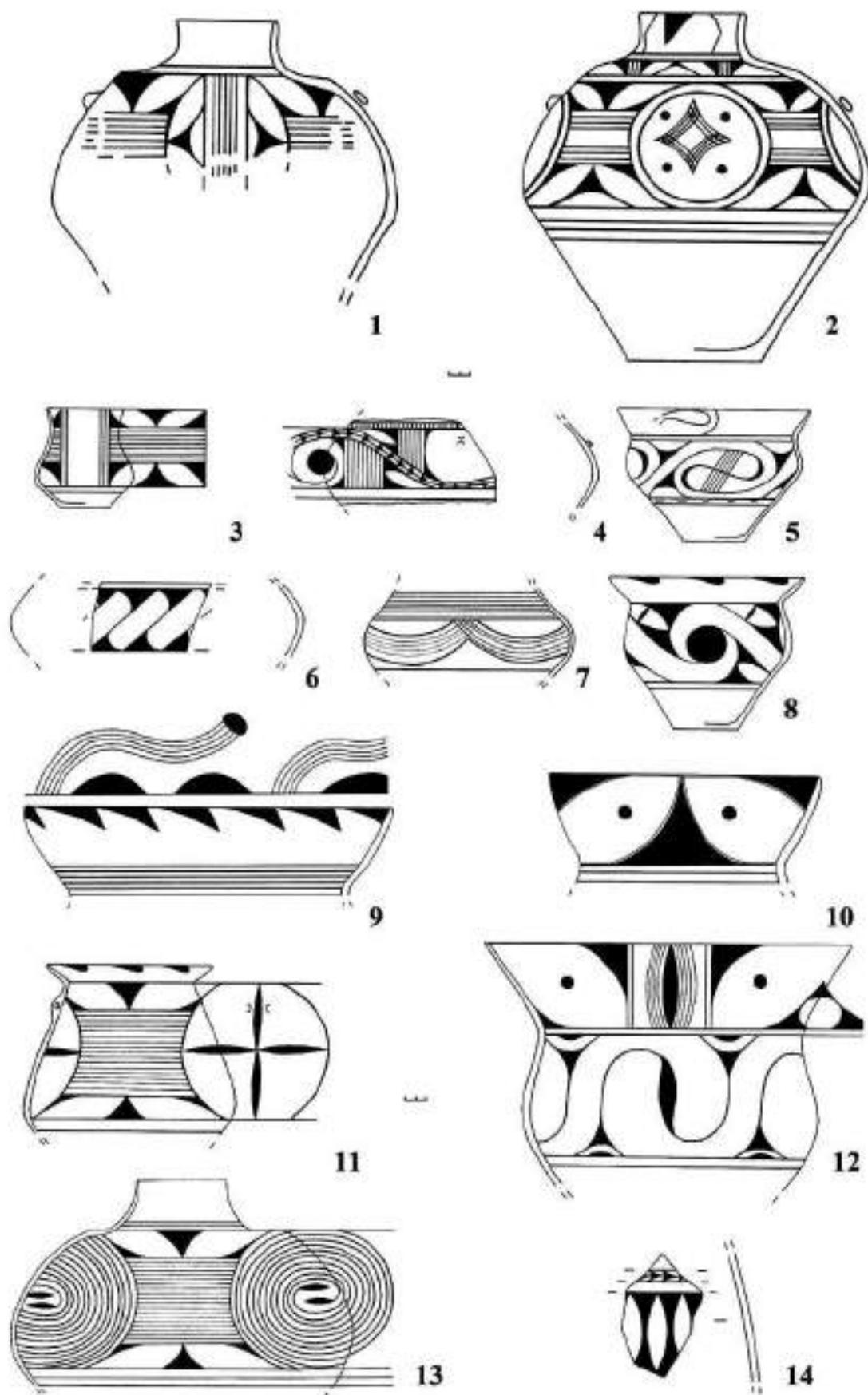

Рис. 2. Столовий посуд з Владиславчика (1-2) (за Овчинников 2012), Володимирівки (3-10), Піщаної (11-14) (за Рижов 2007).

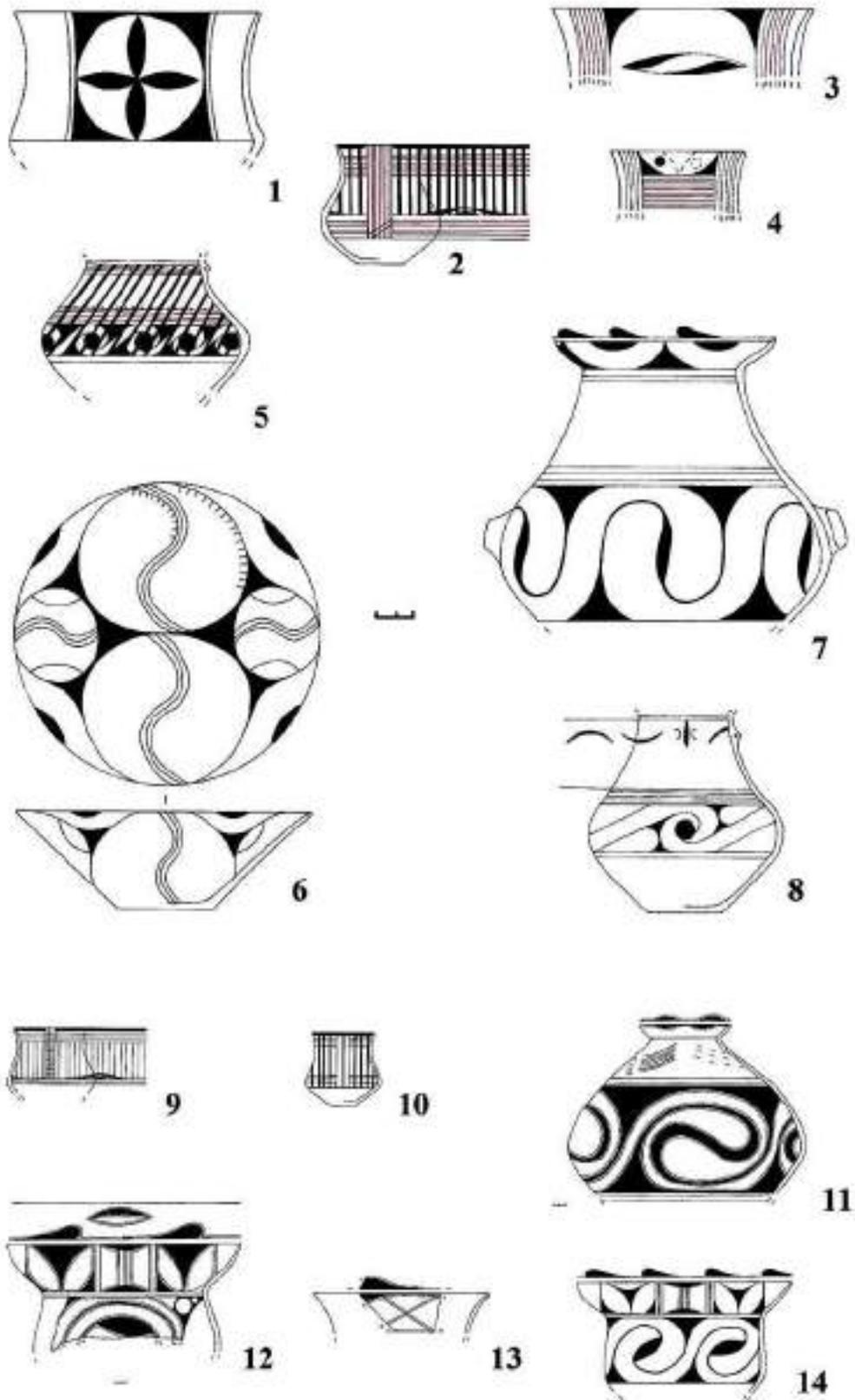

Рис. 3. Столовий посуд з Незвисько III (1-8) (за Ткачук 2019), Тимків II (9-14) (за Ткачук, Яковишина, Лисюк 2018).

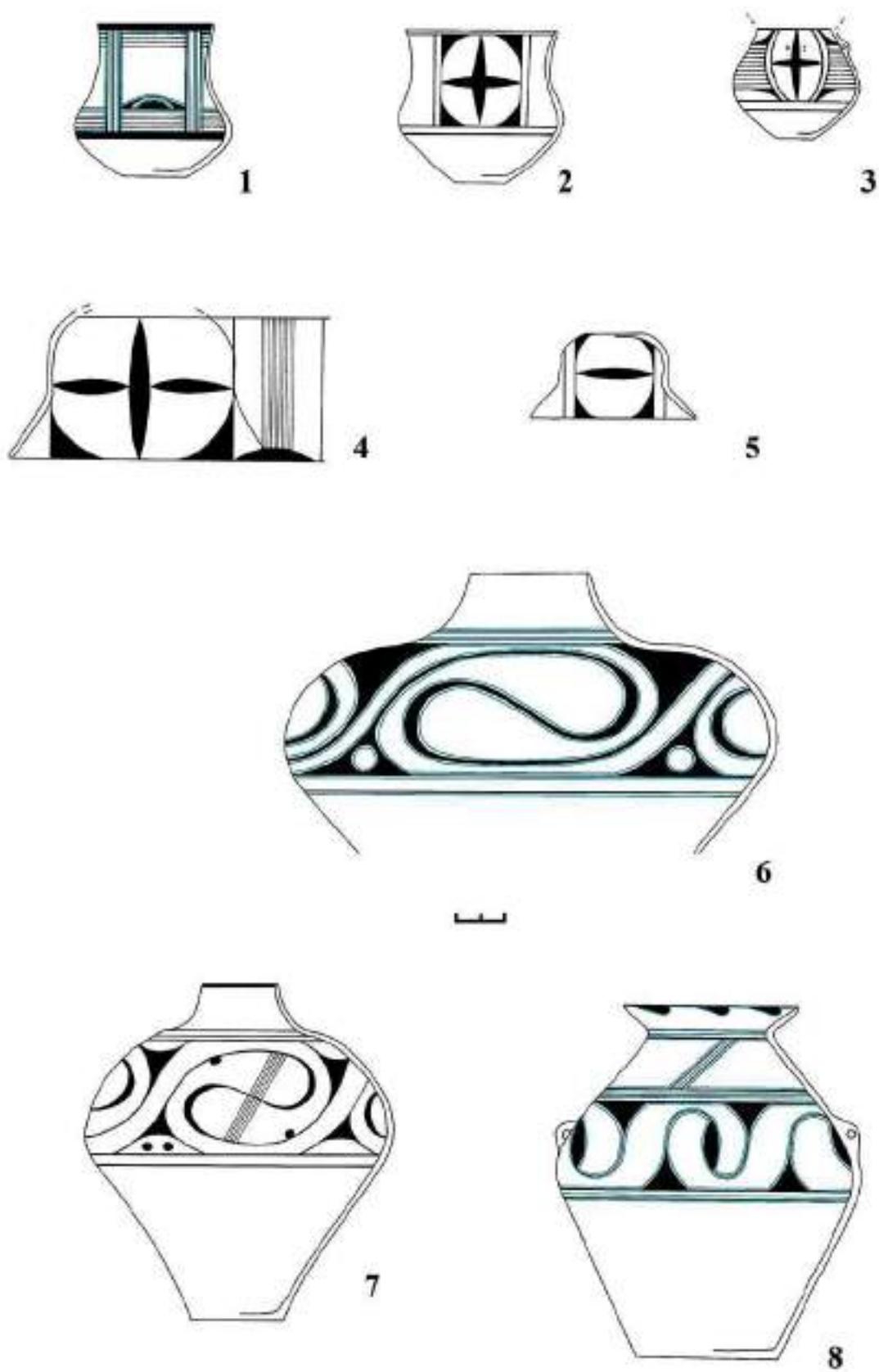

Рис. 4. Столовий посуд з Сосен (1-3), Ворошилівки (4-8) (за Гусев 1995).